

Panhuysen hier niet meteen van de zijns inziens tot één monument behorende brokken een enkel nummer gemaakt. Hoe zuiver en fair ook, dit levert ontegenzeggelijk veel herhalingen op.

Het boek is prachtig verzorgd en door de honderden afbeeldingen en kaarten niet alleen voor de vakman toegankelijk. De tekst is in mooi, soms ouderwets Nederlands geschreven.

Terecht oogstte Panhuysen lof voor zijn werk dat eind mei 1997 op een congres over provinciaal-Romeinse beeldhouwkunst in zijn eigen stad werd gepresenteerd. Hier konden veel van de door hem geciteerde collega's in levenden lijve worden bewonderd. Maar staat de keuze voor het Nederlands een internationale verspreiding van het werk niet in de weg?

Eric M. Moormann

E. J. Demoed, *Kerkgeschiedenis van de Graafschap* (Kampen: Kok, Doetinchem: Staring instituut, 1996, 319 blz., f59,-, ISBN 90 242 6321 2).

De titel van dit boek had beter 'Kerke/rgeschiedenis' kunnen luiden, en ook met de 'Graafschap' is iets mis: ze staat hier voor heel Gelderland beoosten de IJssel, met inbegrip van de Liemers. Blijkens de flap door een 'hartstochtelijk amateur-kerkhistoricus' geschreven, vormt dit boek een naar periode en plaats geordende aaneenschakeling van historische wetenswaardigheden, aan zeer verscheiden studies van andere auteurs ontleend, over de geschiedenis van de verschillende kerken in Oost-Gelderland. Daarbij betekent 'kerk' nu eens het kerkgebouw, dan weerde parochie of gemeente. Demoeds verdienste ligt in de geduldige compilatie van gegevens over de totaliteit van de christelijke kerken en groeperingen en van de joodse gemeenten - maar zonder de andere religieuze tradities, waarvan sommige er al geruime tijd zijn (de mormonen, de islam, enzovoorts). Een register op plaatsnaam maakt het mogelijk de verschillende lokale kerken terug te vinden. Ook is een naar plaats geordende bibliografie bijgevoegd. Door de tekst heen vindt de lezer vele, vaak oudere afbeeldingen van kerkgebouwen alsmede cijfers uit de volkstellingen. Met de hervormde hoofdstream heeft Demoed duidelijk het meeste voeling, en ook de katholieken mogen niet klagen, maar de dissenters worden wat stiefmoederlijk behandeld. Kerkstichting en verbouwing, schenking van luiddokken of avondmaalsilver, langdurige ambtsperioden en predikantendynastieën worden onveranderlijk met enthousiasme gesignaleerd. Demoed bekent ruitelijk zich slechts om 'de buitenkant' van het religieuze leven te hebben bekommerd, want naar de geestelijke waarden en de geloofsbeleving 'kunnen we slechts gissen'. Het mag een royaal *over-statement* worden genoemd wanneer Demoed zijn boek 'de historie van de kerk als zichtbaar rijk van God' noemt (7). Van dat rijk vangen we hoogstens een glimp door het hekwerk op. Hier en daar wordt weliswaar naar kerkenraadsnotulen verwezen, maar enig ander systeem dan de anekdotiek komt daar niet uit te voorschijn, en de studies die daar ook voor de Graafschap reeds over bestaan, heeft Demoed niet ontdekt. Hoe weinig het kerkelijk leven als geloofspraktijk hem heeft geïnteresseerd blijkt uit de drie nietszeggende regels die de Eibergse predikant Willem Sluyter ('een befaamd dichter met een mystieke inslag') krijgt toebedeeld (188), uit de zeer oppervlakkige behandeling van het 'Nijkerkse werk' in Aalten en omgeving onder ds. Philippus de Roy (180-181), en uit de laconieke vermelding van een boekje geschreven 'door de heer Van den Bergh van Eysinga' (251) in wie Demoed zomin de vrijzinnige voorman lijkt te hebben herkend als de befaamde SDAP-dominee.

Natuurlijk kan geen auteur alles weten. Maar de beide uitgevers (het Staring-instituut voor streekgeschiedenis, en een firma die, dacht ik, academische pretenties heeft) hadden de redactionele hand moeten bieden of ten minste naar de proeven moeten kijken. En misschien had

Demoed raad kunnen vragen aan de deskundigen die ook in de Graafschap niet ontbreken. Nu wordt pijnlijk duidelijk wat voor ravage de positivistische kerkgeschiedenis op het slagveld van de amateurs heeft aangericht. Het ontbreekt niet alleen aan overzicht over het geheel en aan inzicht in de sociale en culturele aspecten van het geestelijk leven, maar zelfs aan accuratesse in het detail. Het boek wemelt van de volstrekt onnodige onvolkomenheden. Zo wordt de klokkengieter François Hemony binnen enkele regels eerst (ten onrechte) in Deventer gesitueerd, daarna (terecht) in Zutphen (171). Namen van geestelijken worden herhaaldelijk verhaspeld, om van leken nog niet te spreken. De Schot Thomas Comin óf Cumin, die eerst in Lichtenvoorde, later in Winterswijk stond, komt achtereenvolgens als Comenius (110), Cuymink (117) en Conin (293) voor. Dat ds. Ab Angelis (149) dezelfde is als ds. Ab English (151) is al evenmin doorgrond. De auteur lijkt meerdere studies over eenzelfde plaats niet op onderlinge consistentie te hebben bekeken. Nagenoeg alles wordt op *face value* als kerkhistorisch feit beschouwd.

Het past een historicus die voor zijn werk wordt betaald niet neerbuigend over de inspanningen van amateurs te schrijven, maar sommige amateurs doen hem zijn tenen krommen. Het respect en de steun die een amateur-historicus terecht van de professional verwacht, veronderstelt wel dat de amateur, ondanks het recht dat hij heeft op eigen aanpak en eigen stijl, de algemene, niet aan positie gebonden regels van het historisch ambacht - en van elk ambacht - eerbiedigt: nauwkeurigheid, consistentie in het gebruik van namen en woorden, duidelijkheid in de thematiek, samenhang in de uitwerking, controle van bronnen en zegslieden. Ik kan geen geldige redenen bedenken waarom een amateur met minder kwaliteit genoeg zou mogen nemen dan de professional. Mag ik voor éénmaal eens op de toer van de markteconomie gaan? Ook voor de Achterhoekse kerkgeschiedenis geldt immers wat de lezer terecht van het bier uit die streek eist: Grolsch is alleen te genieten als het aan de eisen van vakmanschap beantwoordt. Vakmanschap hoort meesterschap te zijn. Dat meesterschap is hier tragisch afwezig.

Willem Frijhoff

W. A. Ligtendag, *De Wolden en het water. De landschaps- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de volle middeleeuwen tot ca. 1870* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1994, Regio- en landschapsstudies van de Stichting historisch onderzoek en beleid II; Groningen: REGIO PROject, 1995, 368 blz., f39,95, ISBN 90 5028 066 8).

Dit boek is de handelsuitgave van een proefschrift uit 1994 waarop de auteur bij G. J. Borger promoveerde. Het verschijnt als tweede deel in de reeks Regio- en landschapsstudies van de Stichting historisch onderzoek en beleid, die onder andere verantwoordelijk is voor de zeker in Noord-Nederland bekende Keuning-congressen, waar meestal historische en geografische thema's verbonden worden met actuele planologische vraagstukken. Wat dat betreft is de historisch geograaf Ligtendag hier dus helemaal thuis. Temeer daar zijn studiegebied een belangrijke plaats inneemt in de huidige planologische en ecologische planontwikkeling in Groningen, waarbij er niet geschroomd wordt zeer grootschalige ingrepen in het landschap te doen. Een gedegen studie naar de historisch-landschappelijke ontwikkeling van zo'n gebied kan dan een belangrijke bijdrage in de discussie vormen.

Het onderzoeksgebied, door Ligtendag de Wolden genoemd, ligt ten noordoosten van de stad Groningen. Een laaggelegen gebied tussen het Hogeland en het Oldambt, voor een groot gedeelte met veen bedekt. Die lage ligging ten opzichte van de omgeving is ook de reden dat hij